

تحلیل محتوای مطالعات مربوط به بررسی چالش‌های آموزش زبان عربی در نظام آموزشی ایران و الزام جهت‌گیری‌های برنامه درسی بر اساس آنها اسماعیل قاسمی^۱، حسین تقوی^۲، عادل زاهد بابلان^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۲۰

چکیده:

یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های صاحب‌نظران تربیتی که همواره مورد توجه ایشان قرار گرفته است بحث «آموزش زبان‌های خارجی» در نظام آموزش و پرورش رسمی کشور است. هر چند توجه به آموزش زبان‌های خارجی در صدر برنامه‌های آموزش و پرورش قرار دارد، ولی متأسفانه تا به امروز نظام آموزشی کشور با کاستی‌ها و کمبودهایی در این حوزه مواجه است، که از آنها بعنوان عوامل آسیب‌زا یا چالش در این حوزه یاد می‌شود. لذا هدف از انجام این پژوهش، شناسایی چالش‌های آموزش زبان عربی و الزام جهت‌گیری‌های برنامه درسی بر اساس آن‌ها بود. این پژوهش با بکارگیری روش تحلیل محتوای کیفی به واکاوی متون، پژوهش‌های صورت گرفته و همچنین اسناد و تحقیقات انجام شده در این حوزه پرداخته است. بنابراین پژوهش حاضر سعی در تاکید و پررنگ جلوه نمودن آسیب‌شناسی مستمر و مداوم این حوزه و الزام جهت‌گیری‌های برنامه درسی بر اساس آنها داشته است.

واژگان اصلی: آموزش و پرورش، زبان عربی، برنامه درسی، تحلیل محتوا.

۱. دانشجوی دکتری گروه مدیریت آموزشی دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران (نویسنده مسئول)

esmaeilghasemi6464@gmail.com

۲. دانشیار گروه مدیریت آموزشی دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

۳. استاد گروه مدیریت آموزشی دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

مقدمه

زبان یکی از عناصر مهمی است که بر فعالیت های ارتباطی بین المللی تأثیر می گذارد (احمدی و همکاران به نقل از احمدی، ۱۴۰۱: ۲۸). سیاستگذاری آموزش زبان خارجی در هر کشور از مهمترین موضوعات کلان مرتبط با حوزه آموزش زبان و زبانشناسی کاربردی محسوب می شود که از یکسو با توجه به نقش مهمی که دانستن زبان خارجی در موفقیت فردی و اجتماعی فراگیران در سطح ملی و بین المللی ایفا می کند و از دیگر سو ضرورت حفظ و تقویت ارزش ها و باورهای مذهبی ملی افراد در دهکده جهانی می تواند تأثیرات بلندمدت و عمیقی بر نسل های مختلف یک ملت داشته باشد. در دورانی که ضرورت ایجاد تحول بنیادین در آموزش و پرورش کشور در عالیترین سطوح مورد تأکید قرار گرفته، شاهد تدوین اسناد و سیاستگذاری های زیربنایی و بسیار مهمی از جمله «سند چشم انداز بیست ساله جمهوری اسلامی ایران»، «سند نقشه جامع علمی کشور»، «سند تحول راهبردی نظام تعلیم و تربیت» هستیم که هدایتگر و زمینه ساز تحقق تحول بنیادین در عرصه تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران هستند. این اسناد بالادستی که با رویکرد تأکید بر عناصر و دستاوردهای بومی و پرهیز از فرو غلتیدن در ترجمه صرف منابع خارجی تدوین شده اند، نقشه راه و قطب نمای حرکت نهادهای فرهنگی و آموزشی کشور محسوب می شوند (گزارش مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی به نقل از علوی مقدم و خیرآبادی، ۱۳۹۹: ۲).

با پیشرفت تکنولوژی و وسایل ارتباطی جدید آموزش زبان های مطرح و زنده دنیا به یکی از نیازهای جوامع تبدیل شده است زیرا با آموختن زبان دوم می توان با افراد آن زبان ارتباط برقرار کرد و تعامل داشت، به شباهت ها و اختلافات فرهنگ خودی با فرهنگ زبان مقصد پی برد و در نتیجه با تغییرات دائمی جامعه جهانی همیشه رقابتی سازگار داشت، مهارت های یادگیری مستمر را بدست آورد، با مهارت های تفکر انتقادی بهبود یافت و مشکلات را حل کرد و در جامعه محلی، ملی و جهانی فعالانه مشارکت کرد (مجیدی و سنقرآبادی، ۱۴۰۱: ۳۹).

آموزش زبان عربی در ایران همواره یکی از دغدغه های سیاستگذاران و برنامه ریزان در سطوح کلان و خرد بوده است، به طوریکه براساس اصل شانزدهم قانون اساسی، آموزش زبان عربی در برنامه درسی همه پایه های تحصیلی دوره متوسطه اول و دوم در مدارس گنجانده شد. بنابر پیشینه و عظمت تاریخی نقش ایرانیان در آموزش و یادگیری زبان عربی، می طلبد که ایران سرآمد و یکی از قطب های یادگیری زبان عربی در منطقه و جهان باشد، اما با نگاهی به سیاستگذاری های کلان آموزش زبان عربی در ایران و نیز خروجی و دستاوردهای عملی این سیاست ها و برنامه ها،

ناکارآمدی و ناکامی در یادگیری زبان عربی به روشنی به چشم می‌خورد به طوریکه به یکی از دشوارترین و غیر کاربردی ترین زبان‌ها مبدل شده و اغلب افراد جامعه چندان رغبتی به یادگیری آن نشان نمی‌دهند (یعقوبی و عبدی به نقل از فسقوری و عادل، ۱۴۰۱: ۱۹۱).

نگاهی به وضع آموزش عربی در ایران نشان می‌دهد که علیرغم ضرورت و اهمیت این زبان در نظام آموزشی ایران، وضع آموزش و یادگیری زبان عربی چندان مطلوب نیست. یافته‌های پژوهشی در ایران هم به این امر تأکید دارد. یافته‌های پژوهش‌ها نشان می‌دهد که سطح آموزش زبان عربی در مدارس ایران پایتتر از حد مطلوب است، دانش آموزان به زبان عربی علاقه‌مندی چندانی نشان نمی‌دهند، بسیاری از دانشجویان گروه‌های عربی دانشگاه‌ها بی‌انگیزه و دلسرد هستند و در بعضی از مراکز مرتبط با زبان عربی کمبود نیروی متخصص در زبان عربی احساس می‌شود (ایمان زاده و عبادی به نقل از رسولی، ۱۳۹۸: ۳).

با توجه به مواردی که در مقدمه این پژوهش ذکر گردید، آموزش زبان عربی به عنوان یکی از زبان‌های مهم منطقه‌ای و بین‌المللی، در حوزه و عرصه فراگیری زبان‌های خارجی، اهمیت ویژه‌ای دارد. ایران، به عنوان یک کشور اسلامی با تاریخ فرهنگی و تمدنی گسترده با جهان اسلام و عرب، آموزش زبان عربی را به عنوان یکی از پایه‌های زیرساخت تبادل فرهنگی، مذهبی و تجاری در نظام آموزشی خود مطرح کرده است.

بنابراین تحلیل مطالعات مربوط به بررسی چالش‌های آموزش زبان عربی در نظام آموزشی ایران از یک سو و ارائه الزامات جهت‌گیری‌های برنامه درسی بر اساس آنها از سوی دیگر، می‌تواند نقش مهمی در بهبود روند آموزش و یادگیری زبان عربی، از طریق شناخت عمیق‌تر از موانع و چالش‌های موجود، ایفا نماید. از این رو، ضروری است تا این چالش‌ها و الزامات موجود در فرایند آموزش و یادگیری زبان عربی در نظام آموزشی ایران، مورد تحلیل دقیق واقع شده، تا متناسب با آن بهبود و بهینه‌سازی برنامه‌های درسی مدنظر قرار گیرد.

روش پژوهش

در این پژوهش از روش کیفی - توصیفی و جمع‌آوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای استفاده شده است. لذا پژوهشگر سعی نموده است تا با مطالعه اسناد و سوابق پژوهش‌های پیشین و با روش اسنادی و تحلیل محتوا به بررسی چالش‌های آموزش زبان عربی در نظام آموزشی ایران و الزام

جهت گیری های برنامه درسی بر اساس آن ها پردازد. در این مطالعه (تحلیل محتوای کیفی)، حوزه پژوهش شامل کلیه کتب و منابع نوشته شده پیرامون موضوع مورد بحث بوده است. روش نمونه گیری، هدفمند بوده و جهت نمونه گیری به علت کثرت منابع در این حوزه از کلیه مکتوبات چاپی و دیجیتالی در دسترس از سال ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۳ میلادی استفاده شده است.

پیشینه پژوهش

مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۹)، طی یک گزارشی چالش ها و راهکارهای آموزش زبان عربی در مدارس را تهیه و در آن با استناد به پژوهش های صورت گرفته به ۱۰ عنوان چالش اشاره کرده است:

۱. چالش نیروی انسانی آموزش زبان عربی

آنچه از کلاس های درس خواه دانشگاه هایی که وظیفه آنها تربیت تخصصی معلمان این حوزه است، همانند دانشگاه فرهنگیان یا دانشگاه های دیگر، حاصل می شود، این است که اغلب دانش آموختگان فاقد مهارت های لازم در حوزه های سه گانه آموزش - یادگیری (شناختی / عاطفی / مهارتی) هستند.

۲. روش سستی آموزش زبان عربی

یکی از مهمترین بخش های آموزش زبان عربی که تا حد بسیار زیادی می تواند میزان موفقیت این امر را بالا ببرد، روش آموزش این زبان است، عدم استفاده دبیران از روش های متنوع و نوین تدریس در کلاس های عربی و تأکید آنها بر روش های سستی باعث افت جذابیت مطالب این درس می شود (به نقل از فسقوری و عادل: ۱۰).

۳. آموزش نامناسب گرامر

۴. دامنه محدود واژگان و متون درسی

یکی از اشکالاتی که در کتاب های مختلف آموزش زبان عربی در مدارس (متوسطه اول و دوم) دیده می شود، آن است که متون درسی و واژگان پایه این کتاب ها محدود است و فراگیری و شمولیت لازم را با توجه به گستره زندگی اجتماعی و نیازهای وسیع دانش آموزان ندارند.

۵. غلبه گرامر و قواعد محوری در آموزش زبان عربی

در تدریس زبان عربی باید چهار مهارت اصلی را در نظر گرفت؛ توجه بیش از حد به قواعد زبان باعث شده است معلمان و دانش آموزان علاقه چندانی به تدریس و یادگیری زبان عربی نداشته

باشند(به نقل از فسقوری و عادل: ۱۰).

۶. نبود وسایل کمک آموزشی دیداری و شنیداری و ابزارهای چندرسانه ای

زبان عربی مانند زبان انگلیسی و سایر زبان ها، نیاز به کارگاه آموزشی سمعی و بصری دارد؛ اما متأسفانه تقریباً در هیچ مدرسه ای این امکانات وجود ندارد(همان).

۷. زمان اندک تدریس

یکی از مهمترین مشکلات آموزش زبان عربی در مدارس، تعداد کم ساعات درسی اختصاص یافته به این درس در مقایسه با حجم بالای کتاب های درسی است(به نقل از حکیم زاده و همکاران: ۱۳).

۸. عدم تبیین درست اهداف آموزش زبان عربی

ارائه نشدن تصویری صحیح از جایگاه زبان عربی در روابط بین الملل و تبیین نکردن اهمیت عربی و سرمایه های علمی و معنوی موجود در آن ... در بی انگیزه ساختن دانش آموزان مؤثر است(به نقل از لامعی گیو و مقبولی: ۱۴).

۹. نامناسب بودن روش ارزشیابی درس زبان عربی

افزون بر آنکه سطوح چهارگانه آموزش زبان عربی در ارزشیابی های کلاسی مورد سنجش قرار نمی گیرند، محتوای آموزشی در سطح متن کتاب های درسی نیز به شکل متوازی در ارزشیابی ها مورد توجه قرار نمی گیرد.

۱۰. ناکارآمدی آموزش های ضمن خدمت

اکثر قریب به اتفاق آزمون های ضمن خدمت فرهنگیان و آزمون های علمی - تخصصی با هدف توانمندسازی همکاران در تدریس در جایگاه یک نیروی موفق مؤثر در کلاس نیست(به نقل از ایمان زاده و عبادی: ۱۵).

همچنین حکیم زاده و همکاران(۱۳۹۴)، در پژوهشی تحت عنوان بررسی میزان کارآمدی آموزش زبان عربی عمومی در مقطع متوسطه، از نظر دبیران و دانش آموزان شهر کرمان چالش ها و موانع ذیل را برای آموزش زبان عربی بیان می کنند:

۱. عدم تطابق هدف آموزش زبان عربی در مدارس با نیازهای جامعه و یادگیرندگان

هدف آموزش زبان عربی در مدارس که فهم متون دینی است، با نیازهای جامعه و یادگیرندگان تطابق کافی ندارد.

۲. عدم تطابق محتوا با هدف

عدم تطابق محتوا با هدف، به روز نبودن و جذاب نبودن آن برای دانش آموزان نمیتواند دانش آموزان را آماده کند که به طور مستقل بتوانند زبان عربی را بیاموزند و از آن استفاده کنند.

۳. عدم تسلط معلمان به مهارت های زبانی عربی

متأسفانه نمی توانیم انتظار داشته باشیم در شرایطی که معلمان زبان عربی به مهارت های زبانی مسلط نیستند، درک صحیح و جامعی از روش های تدریس زبان ندارند، هرگز از زبان عربی در موقعیتی عملی استفاده نکرده اند و قادر به تدریس مهارت های زبانی نیستند، به نتایج قابل قبولی در زمینه آموزش زبان عربی برسیم.

۴. بی علاقه گي دانش آموزان به یادگیری زبان عربی

متقی زاده و همکاران (۱۳۸۹)، نیز در پژوهشی تحت عنوان «بررسی و نقد میزان استفاده دبیران از راهبردهای تدریس متون کتاب عربی دوره پیش دانشگاهی» عوامل ناکارآمدی آموزش زبان عربی در ایران را به دو دسته عوامل داخلی که به نظام آموزشی عربی کشور مربوط می شود؛ مثل کتاب های درسی نامناسب، روش های غلط تدریس، نبود نیروهای متخصص، قاعده محور بودن آموزش عربی در مدارس، بی انگیزه بودن برخی معلمان به دلیل وضعیت نامناسب شغلی و نداشتن امنیت شغلی. دسته دوم عوامل خارجی؛ مثل کاربرد کم زبان عربی در سطح بین المللی (در مقایسه با زبان انگلیسی)، عدم اقبال خانواده ها به یادگیری این زبان، روابط نه چندان دوستانه برخی کشورهای عربی با ایران تقسیم می کنند.

حجت الله فسقوری و سید محمدرضا عادل (۱۳۹۷)، در پژوهشی تحت عنوان «بررسی مقایسه ای آسیب شناسی یادگیری و آموزش زبان انگلیسی و عربی در ایران از دیدگاه دبیران آموزش و پرورش: یک تحقیق داده بنیاد»، مشکلات سر راه یادگیری زبان عربی را از منابع مختلف پژوهشی اینگونه بیان می دارد:

- نبود ارتباط مستمر و مستقیم با مجامع و محافل زبان آموزی عربی
- به کار نگرفتن یافته های زبان شناسی در امر آموزش (به نقل از شکرانی: ۱۸۴)
- نبود الگوی مناسب آموزشی (به نقل از طهماسبی و همکاران: ۱۸۴).
- توجه بیش از حد به قواعد زبان
- بی علاقه گي دانش آموزان به زبان عربی در اثر محتوای کتاب های درسی، بُعد تخصصی حرفه ای معلمان و بُعد تسلط تخصصی آنان (به نقل از خاقانی و همکاران: ۱۸۴).

- نبود توجه علمی به آموزش زبان عربی بعنوان زبان دوم / خارجی (به نقل از حکیم زاده و همکاران: ۱۸۴).
- کمرنگ بودن استفاده از تکنولوژی و فن مشارکتی در تدریس قواعد عربی (به نقل از متقی زاده و همکاران: ۱۸۵).
- عدم کارایی برنامه درسی و آموزشی
- ضعف تدریس و نبود کتاب درسی مناسب (به نقل از شکیب انصاری: ۱۸۵).
- سستی بودن شیوه های آموزش و قواعد محور بودن آنها (به نقل از سلیمی: ۱۸۵).
- فقدان منابع متناسب با سطح و فرهنگ زبان آموزان ایرانی (به نقل از قائم: ۱۸۵).
- بی نشاطی ناشی از روش های غلط، روش های تدریس ناکارآمد و بسته های آموزشی نامناسب (به نقل از متقی زاده و همکاران: ۱۸۵).
- قواعد سخت و پیچیده (به نقل از رسولی و همکاران: ۱۸۵).
- رضایی و همکاران (۱۴۰۰)، در پژوهشی تحت عنوان «بررسی تأثیر آموزش زبان عربی بر انگیزه ی پیشرفت تحصیلی دانش آموزان براساس الگوی تدریس مشارکتی (جیگ ساو)»، معتقدند که دشواری و سنگینی مواد آموزشی به طور عام، رعایت نکردن وضعیت مخاطب و مشخص نبودن هدف غایی آموزش زبان عربی (به جز چند کتاب معدود) دست به دست هم داده تا به تدریج این نگاه بدبینانه در ذهن مخاطب ایرانی ایجاد شود که یادگیری این درس بسیار مشکل است. از طرف دیگر، روش های آموزشی یکسان و استفاده نکردن از روش های فعال و جذاب، این ذهنیت را به وجود آورده که آموزش درس عربی با روش های آموزش متنوع و فعال و به رهگیری از فناوری آموزشی امکان ناپذیر است (به نقل از میرحاجی: ۱۴۹).
- محمودرضا توکلی محمدی و همکاران (۱۴۰۰)، در پژوهشی تحت عنوان «نگاهی به کارآمدی راهبردهای نوین آموزش زبان عربی در ایران» به نقل قول از منابع مختلف پژوهشی موانع و مشکلات آموزش زبان عربی را اینگونه مطرح کرده اند:

 ۱. جایگاه نامناسب زبان عربی در ایران، کم استعدادی دانشجویان زبان عربی، جایگاه نامناسب علوم انسانی، بی انگیزگی دانشجویان زبان عربی، روش های نامناسب آموزش استادان، برنامه های درسی نامناسب و ابزارهای آموزشی بی کیفیت (به نقل از حجت رسولی: ۱۷۳).
 ۲. سستی بودن شیوه های آموزش و قواعد محور بودن آنها (به نقل از سلیمی: ۱۷۳).

۳. همچنین مهمترین مشکلات آموزش زبان عربی علیرغم آگاهی نسبی به قواعد را مربوط به مشکلات زبان و لهجه، جالب نبودن بحث برای هر یک از طرفین، تسلط اندک در امر پردازش اطلاعات، خجالتی بودن، حجب و حیای آموزشی، عدم توانایی فهم جملات عربی، عدم توانایی مکالمه به زبان عربی می داند (به نقل از سرمد: ۱۷۴).

مالک کعب عمیر (۱۳۹۸)، در پژوهشی تحت عنوان «روش های نوین آموزش زبان عربی در دو مقطع متوسطه» مهمترین مشکلات دانش آموزان برای یادگیری زبان عربی علیرغم تسلط نسبی آنها به قواعد صرف و نحو موارد ذیل می داند:

۱. دانش آموز توانایی فهم جملات عربی را ندارد.
۲. دانش آموز از تکلم به زبان عربی عاجز است.
۳. دانش آموز نمی تواند بدون واسطه قرآن و کتب دینی را بفهمد.

جایگاه و اهمیت زبان عربی در نظام آموزشی ایران

زبان قابلیت های بالایی در برقراری ارتباط میان جوامع مختلف دارد؛ به گونه ای که تکاپوی سیاستگذاران در راستای تغییر و اصلاح سیاست های آموزش زبان های خارجی ملموس است. غالباً این تلاش ها به رفع موانع موجود برای ایجاد روابط مؤثرتر معطوف بوده است؛ زیرا شیوه های آموزش زبان بر توانایی ارتباطی زبان آموزان تکیه دارد. این در حالی است که زبان قرآن به عنوان یکی از ریشه دارترین، پرکاربردترین و قاعده مندترین زبان های جهان است، دچار کم توجهی شده و آموزش این زبان نیز به تبع آن دچار چالش های جدی شده است. آموزش زبان عربی همانطور که در قرآن مورد تأکید قرار گرفته است، در روایات مختلفی که از پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) نقل شده، بسیار سفارش شده است. حضرت امام صادق (ع) می فرماید: «عربی را بیاموزید؛ زیرا زبانی است که بدان با آفریده هایش سخن میگوید» (به رقم به نقل از مجلسی، ۱۴۰۰: ۲۴۴).

ارتباط دیرین بین ایرانیان و عرب ها و لزوم ترجمه متقابل بین دو زبان از یک سو، در کنار انگیزه های دینی ایرانیان برای یادگیری قرآن کریم و متون دینی، سبب شده این زبان از جایگاه خاصی بین ایرانی ها برخوردار باشد (باوان پوری و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۵۷).

آموزش زبان عربی در ایران از نخستین سال های ورود اسلام به سرزمین ایران آغاز شد و ملت ایران برای نجات از ظلم و ستم شاهان ساسانی با آغوش باز و بدون هیچگونه مقاومتی آیین مقدس اسلام را پذیرفتند و هم از اسلام و هم از زبان الهی اش به خوبی پاسداری نمودند. به طوریکه

بزرگترین مرجع صرف و نحو و لغت و بلاغت و تفسیر قرآن و جمع احادیث به دست توانای علمای ایران و یا اعراب ایرانی نژاد، مانند، صاحب تفسیر طبری، مقامات حمیدی و مقامات حریری نگارش یافت. ولی بعد از مشروطیت و دوران نوگرایی در ایران تا امروز شاهد مجادله و به نحوی بیتوجهی نسبت به زبان عربی هستیم. با کمال شگفتی نتایج مطلوب و تأثیرگذاری را در میان دانش آموزان و دانشجویان خود مشاهده نمی کنیم (شفائی و علیاری به نقل از جتتی فر، ۱۴۰۱: ۲۵).

عربی یکی از پرگوش ترین زبان های دنیا و یکی از شش زبان رسمی سازمان ملل متحد است. عربی زبان قرآن بعنوان نخستین زبان جهان اسلام از اهمیت انکار ناپذیری برخوردار بوده و آثار علمی، ادبی و مذهبی فراوانی به این زبان نگاشته شده است (عموری و خرم آبادی، ۱۳۹۹: ۱۴۰).

عربی زبان رسمی بیش از ۲۰ کشور است و ۳۷۵ میلیون نفر از گویشوران بومی این زبان وجود دارند. این سخنگویان عمدتاً در خاور میانه متمرکز هستند، اما گروه های اقلیت زیادی در سراسر جهان وجود دارند. زبان عربی در برهه ای از زمان چهره جهانی به خود گرفت و دایره نفوذ خود را با گسترش اسلام در سراسر جهان وسعت بیشتری بخشید. مرزهای چین را درنوردید و با گذر از خاورمیانه، مصر و شمال آفریقا به جنوب باختری اروپا رسید. پایه گذار این گستره فراگیر جهانی چیزی نبود جز تمدنی که این زبان با خود داشت و باعث هدایت انسان ها به سوی پیشرفت و شکوفایی شد. مردم جزیره العرب با نشر اسلام به وسیله زبان قرآن راه این تمدن را هموار کردند و باعث شدند تا دیگر ملل نخبه جهان با شیفتگی فراوان زبان عربی را در آغوش گیرند و با این زبان، میراث فرهنگی دیرپای خود را منتقل کنند. ایرانیان با مشارکت عظیم خود در تمدن اسلامی و عربی و با نقش آفرینی بی همتا در ساماندهی زبان عربی، از دیگر ملل سرآمد بودند (ترکشوند به نقل از ویکتور، ۱۴۰۰: ۸۱).

زبان عربی به جهت رابطه تنگاتنگی که با زبان فارسی دارد همچنین به دلیل اینکه متون اسلامی به ویژه قرآن به این زبان نوشته شده است در بین ایرانیان مسلمان از اهمیت قابل توجهی برخوردار است (سعیدی و عبدی لیفکوئی، ۱۳۹۹: ۲۳۰).

در نظام آموزشی کشور ما، دو زبان عربی و انگلیسی به عنوان زبان های غیر از زبان مادری آموزش داده می شوند که زبان عربی، به دلیل توصیه علمای دین ما به فراگیری آن و تأکید بر آموزش آن در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، از اهمیت خاصی برخوردار است. همچنین، ذهن و ادب ما ایرانیان سال ها با این زبان مانوس است و به همین دلیل، در قانون اساسی، زبان عربی به عنوان

زبان دوم شناخته شده است (حکیم زاده و همکاران، ۱۳۹۴: ۷۸).

از آن جا که زبان قرآن و علوم و معارف اسلامی عربی است و ادبیات فارسی کاملاً با آن آمیخته است، این زبان باید پس از دوره ابتدایی تا پایان متوسطه در همه کلاس ها و در همه رشته ها تدریس شود (میرحاجی به نقل از قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۸: ۶).

آموزش و یادگیری زبان عربی به عنوان یک زبان خارجی برای ما ایرانیان، بنا به دلایل دینی، ملی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و غیره در طول تاریخ مهم بوده است، اما همین روش همواره با بی روشی یا روش های نادرست همراه بوده است. بر همین اساس در یادگیری زبان عربی به عنوان یک زبان دوم و غیر مادری، رعایت اصول و روش های آموزش زبان های خارجی لازم است تا زبان آموز بتواند بر اساس نیازهای زمان در هر چهار مهارت زبانی توانمند گردد (تقی زاده به نقل از پروینی، ۱۳۹۹: ۶۰).

برنامه درسی ملی و آموزش زبان عربی

در برنامه درسی ملی، یکی از حوزه های تربیت و یادگیری، قرآن و عربی است، دو نکته مهم در خصوص این حوزه در برنامه درسی مورد تاکید است که محور تغییرات برنامه درسی عربی است:

۱. یادگیری زبان عربی هدفی برای درک زبان قرآن ذکر شده است، بدین منظور آشنایی با چهار مهارت خواندن، گوش کردن، نوشتن و سخن گفتن عربی به منظور درک معانی آیات قرآن کریم، کلام معصومین و متون دینی و فرهنگ اسلامی مورد تاکید است.

۲. بر درآمیختگی آن با زبان فارسی هم تاکید شده است، لذا برنامه ریزی هماهنگ حوزه عربی با فارسی می بایست صورت بگیرد (زیوری مراد و همکاران به نقل از برنامه درسی ملی، ۱۳۹۸: ۷۸). براساس اسناد بالادستی زبان عربی، از یکسو زبان خارجی به شمار نیامده و ازسوی دیگر نمی تواند زبان دوم باشد، چراکه کاربرد ارتباطی در جامعه ندارد. در مصوبه شماره ۶۷۸ مؤرخ، ۲۸ / ۰۳ / ۱۳۸۱ شورای عالی آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی را مکلف کرده است تا مواد درسی لازم برای زبان های خارجی آلمانی، فرانسوی، ایتالیایی، اسپانیولی و روسی را فراهم کند. برنامه درسی ملی نیز براساس همین مصوبه و سایر اسناد بالادستی حوزه برنامه درسی، زبان عربی را ذیل حوزه تربیت و یادگیری زبان خارجی قرار نداده، بلکه آن را ذیل حوزه تربیت و یادگیری معارف اسلامی جای داده است، اما نکته مهم آنکه کارکرد ارتباطی زبان عربی در برنامه

درسی ملی تقریباً نادیده گرفته شده است. این در حالی است که اصل شانزدهم قانون اساسی بر وجه زبانی زبان عربی تأکید داشته و دیگر اسناد بالادستی نیز شناخت و ارتباط با جامعه منطقه ای و جهانی را مورد تأکید قرار داده اند، همه اینها درحالی است که زبان رسمی بسیاری از کشورهای همسایه، زبان عربی است و راه ایجاد تعامل، برقراری ارتباط و فهم فرهنگ و اندیشه آنها، یادگیری زبان عربی مبتنی بر کارکرد ارتباطی آن است (گزارش مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۹: ۶).

اصول کلی حاکم بر برنامه درسی زبان عربی

با توجه به اینکه رویکرد برنامه درسی عربی، روح حاکم بر برنامه، فهم عبارات و متون و توانایی بکارگیری درحد نیاز و ساده این زبان به عنوان یک زبان بین المللی و زبان نخست جهان اسلام می باشد. از اینرو برای برآورده کردن این رویکرد باید اصول و معیارهایی مشخص، مد نظر برنامه‌ریزان درسی و تولیدکنندگان محتوا، دبیران و دیگر عوامل مؤثر در فرایند آموزش قرار گیرد این اصول عبارتند از:

- اجزای برنامه با اصل توجه به ارزش ها و آموزه های اسلامی سازگاری دارد. هر متنی که به تحقق ارزش های آیینی کمک کند و در راستای اهداف برنامه باشد، شالوده محتوای کتب درسی عربی را تشکیل می دهد.
- محتوا با توجه به نیازها، علایق و توانایی دانش آموزان و با توجه به اهداف عمومی دوره تحصیلی و موضوعات اخلاقی و تربیتی تولید می شود.
- سه درس دینی، قرآن و عربی در عین ارتباطی که با هم دارند، به عنوان سه درس مستقل شناخته می شوند؛ اما در فرایند تولید و اجرای برنامه، به ارتباط افقی و عمودی آنها توجه ویژه صورت میگیرد. استقلال درس عربی از دروس دینی و قرآن علاوه بر قانون اساسی، در سند تحول بنیادین نیز آمده است.
- در آموزش زبان، به قواعد صرفی، نحوی و بلاغی پرکاربرد در راستای فهم عبارت و متون بسنده می شود.
- در رشته های غیرانسانی و معارف اسلامی آموزش، نحوه ساختن و بهره گیری از ساختارهای صرفی و نحوی در صورتی موضوعیت دارد که به فهم عبارت و متن کمک کند؛ ولی در رشته علوم و معارف اسلامی و ادبیات و علوم انسانی این ساختارها آموزش داده می شود.

- برنامه درسی زبان عربی می تواند با استناد به نتایج پژوهش های معتبر تا ده درصد اصلاح شود.
- در هر پایه آموخته های پیشین در زمینه واژگان و قواعد تقویت می گردد (گزارش دبیرخانه ساماندهی منابع آموزشی و تربیتی، ۱۳۹۶: ۴۰).

راهبردها و راهکارهای آموزش و یادگیری اثربخش زبان عربی

افزایش موفقیت تحصیلی دانش آموزان در درس عربی و تعمیق آموزه های زبان علوم و معارف اسلامی در دانش آموزان همواره مورد نظر مربیان و مسئولین تعلیم و تربیت بوده است. یکی از عوامل موفقیت دانش آموزان در درس عربی، توجه به مؤلفه های اثرگذار و روش های اثربخش در آموزش و یادگیری است که راهبردهای یادگیری و آموزش از جمله آنهاست. برخی از آنها مانند آموزش پرسش محور، گروه محور، آموزش مبتنی بر بازی، آموزش بهره مند از فناوری اطلاعات و ارتباطات، آموزش مبتنی بر فهم متن با قید دینی، آموزش مبتنی بر تفاوت های فردی، یادگیری متکی بر تفکر انتقادی است. این راهبردها متناسب با محتوای دروس عربی دوره متوسطه اول و دوم انتخاب شده تا ضمن رشد قدرت بیان و استدلال شاگردان، پرورش خلاقیت، تقویت روحیه مشارکتی و گروهی در شاگردان، افزایش حس اعتماد به نفس و جرأت ورزی در شاگردان، توسعه و تقویت مهارت های شنیداری و گفتاری، بالا رفتن حس پذیرش تفاوت ها در میان شاگردان، رشد شخصیت شاگردان از ابعاد متعدد، احساس تعلق و وابستگی مثبت به کلاس درس عربی، فرایند آموزش و یادگیری را برای شاگرد دلچسب و لذتبخش نماید (طیبی، ۱۴۰۰: ۳۷).

مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۹) در گزارش خود اینگونه بیان میدارد که «اگرچه عوامل بسیاری در یادگیری برنامه درسی و به طور خاص زبان عربی، مؤثر است، اما یکی از این عوامل که می تواند سایر عوامل را تحت الشعاع قرار دهد و به عنوان پیشران درخصوص ارتقای آموزش زبان عربی در مدارس انتخاب شود تغییر روش تدریس سنتی آموزش زبان عربی در مدارس است. هم اکنون روش تدریس زبان عربی در مدارس به این نحو است که محتوای درسی از قبل توسط معلم و اغلب با روش سخنرانی با محوریت معلم ارائه می شود و دانش آموزان نیز به طور منفعلانه، مخاطب قرار می گیرند. بنابراین با توجه به همه تحولات رخ داده در حوزه برنامه ریزی درسی و آموزشی، ضرورت دارد روش سنتی تدریس تغییر یابد و روش تدریس گفتگو محور با مشارکت همه عناصر و استفاده از ابزارهای نوین یادگیری جایگزین شود. در همین راستا، مراحل ذیل پیشنهاد می شود:

- شورای عالی آموزش و پرورش؛ بازنگری در حوزه تربیت و یادگیری زبان عربی در برنامه درسی ملی با رویکرد تأکید بر نقش ارتباطی زبان عربی در متون درسی و انعکاس این سطح مهارتی در کتاب‌های درسی زبان عربی.
- دانشگاه فرهنگیان؛ بازنگری و اصلاح فرایند تربیت نیروی انسانی ویژه آموزش زبان عربی و دوره‌های آموزشی ضمن خدمت با رویکرد تربیت نیروی انسانی متخصص آموزش زبان عربی و نه زبان و ادبیات عربی.
- معاونت آموزش متوسطه وزارت آموزش و پرورش؛ اصلاح و بازنگری اساسی در نحوه ارزشیابی درون مدرسه‌ای و آزمون سراسری دانش آموزان و فراگیران زبان عربی از قواعد محوری کتبی به متن محوری و شفاهی.
- سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی؛ تغییر و بازنگری در محتوای درسی با رویکرد پرهیز از قواعد محوری، تمرکز بر فهم و درک متن، تناسب سازی با مهارت‌های چهارگانه آموزش زبان خارجی.
- سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی؛ تهیه و تولید محتوای الکترونیکی و مواد آموزشی چندرسانه‌ای آموزش زبان عربی توسط سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی با هدف افزایش انگیزه یادگیری در دانش آموزان و استفاده از روش‌ها و فناوری‌های نوین آموزش زبان خارجی همچون بازی‌های آن لاین ویژه آموزش زبان.
- دبیران آموزش زبان عربی در مدارس؛ ارائه محتوای درسی آموزش زبان عربی با روش گفتگو محوری، پرهیز از معلم محوری در کلاس درس، فراهم کردن محیط زبانی در کلاس درس، تغییر روش ارزشیابی مبتنی بر حافظه به سمت ارزشیابی مبتنی بر مهارت‌های خواندن، صحبت کردن و گفتگو (گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۹: ۱۶).

بحث و نتیجه گیری

در راستای عملیاتی سازی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و برنامه درسی ملی و اصول کلی حاکم بر آن، آموزش زبان عربی در مدارس کشور باید از سوی وزارت آموزش و پرورش پیگیری و اجراء گردد. طبق نتایج و یافته‌های پژوهش‌های بررسی شده در این حوزه، شیوه و روش آموزشی زبان عربی در مدارس کشور بر پایه قواعد، متن و گرامر بوده و توجه به سایر مهارت‌های

زبانی اعم از شنیدن، صحبت کردن و نوشتن کمرنگ می باشد، افزون بر این سطوح چهارگانه آموزش زبان عربی در ارزشیابی های کلاسی مورد سنجش قرار نگرفته و این امر نگاهی تک بعدی به جریان آموزش زبان عربی در مدارس کشور حاکم ساخته است. همچنین بی انگیزگی دانش آموزان و اولیاء جهت استفاده از این زبان و عدم توجه به نیازهای واقعی مخاطبان در این حوزه، نبود وسایل کمک آموزشی دیداری و شنیداری و ابزارهای چندرسانه‌ای، عدم تبیین درست اهداف آموزش زبان عربی، ضعف نیروی انسانی آموزش زبان عربی، عدم گستردگی استفاده و بهره گیری از زبان عربی در تعاملات بین المللی، عدم توجه به کارکرد ارتباطی زبان عربی در برنامه درسی ملی باعث تشدید موانع موجود در مسیر آموزش این زبان شده است.

همچنین با توجه به یافته های پژوهش های صورت گرفته که در متن این مقاله نیز اشاره گردید جهت اصلاح و بهینه سازی آموزش زبان عربی در مدارس کشور و موفقیت دانش آموزان در این درس، توجه به مؤلفه های اثرگذار و روش های اثربخش در آموزش و یادگیری زبان عربی ضروری است، آموزش پرسش محور، گروه محور، آموزش مبتنی بر بازی، آموزش بهره مند از فناوری اطلاعات و ارتباطات، آموزش مبتنی بر فهم متن با قید دینی، آموزش مبتنی بر تفاوت های فردی، یادگیری متکی بر تفکر انتقادی، تهیه و تولید محتوای الکترونیکی و مواد آموزشی چندرسانه ای آموزش زبان عربی، ارائه محتوای درسی آموزش زبان عربی با روش گفتگومحوری، پرهیز از معلم محوری در کلاس درس، فراهم کردن محیط زبانی در کلاس درس، تغییر روش ارزشیابی مبتنی بر حافظه به سمت ارزشیابی مبتنی بر مهارت های خواندن، صحبت کردن و گفتگو، تغییر و بازنگری در محتوای درسی با رویکرد پرهیز از قواعدمحوری، تمرکز بر فهم و درک متن، تناسب سازی با مهارت های چهارگانه آموزش زبان خارجی، اصلاح و بازنگری اساسی در نحوه ارزشیابی درون مدرسه ای و آزمون سراسری دانش آموزان و فراگیران زبان عربی از قواعدمحوری کتبی به متن محوری و شفاهی، بازنگری و اصلاح فرایند تربیت نیروی انسانی ویژه آموزش زبان عربی و دوره های آموزشی ضمن خدمت با رویکرد تربیت نیروی انسانی متخصص آموزش زبان عربی و نه زبان و ادبیات عربی و بازنگری در حوزه تربیت و یادگیری زبان عربی در برنامه درسی ملی با رویکرد تأکید بر نقش ارتباطی زبان عربی در متون درسی و انعکاس این سطح مهارتی در کتاب های درسی زبان عربی.

منابع

- احمدی، خدیجه؛ رنج‌دوست، شهرام و عظیمی، محمد (۱۴۰۱). تحلیل محتوای اسناد بالادستی براساس مؤلفه های مطلوب آموزش زبان انگلیسی به روش آنتروپی شانون، تعلیم و تربیت، ۳۸(۲)، ۲۷-۴۶.
- ایمان زاده، علی و عبادی، زهرا (۱۳۹۸). تجربیات زیسته ی دبیران عربی از دلایل ناکارآمدی آموزش زبان عرب، مطالعه ای پدیدارشناختی، پژوهش های برنامه ی درسی، ۹(۲)، ۱-۲۶.
- باوان پوری، مسعود؛ سلطانباجی اکبری، فاطمه و صیادی، صادق (۱۴۰۰). آسیب شناسی علل ضعف دانشجویان رشته زبان و ادبیات عربی در درس صرف؛ مطالعه موردی دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب، ۲(۳)، ۱۵۷-۱۷۲.
- به رقم، نعمت اله (۱۴۰۰). چالش های شیوه های آموزش نحو عربی در دانشگاه ها، پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب، ۲(۳)، ۲۴۳-۲۵۷.
- ترکشوند، مهدی (۱۴۰۰). بررسی سیاست های آموزش زبان عربی در جمهوری اسلامی ایران، سیاستگذاری عمومی، ۷(۲)، ۷۹-۹۴.
- تقی زاده، هدایت الله (۱۳۹۹). موانع یادگیری مهارت‌های چهارگانه زبان عربی و ارتقای انگیزش با تکیه بر رویکرد مغزمحوری (مطالعه موردی؛ دانش آموزان دبیرستان تربیت منطقه ۱۵ تهران)، پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب، ۲(۲)، ۵۹-۸۱.
- توکلی محمدی، محمودرضا؛ صیامی، معصومه و فرزانه، محمد (۱۴۰۰). نگاهی به کارآمدی راهبردهای نوین آموزش زبان عربی در ایران، مجله پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب، ۳(۴)، ۱۷۱-۱۸۶.
- حکیم زاده، رضوان؛ متقی زاده، عیسی و سلطانی نژاد، نجمه (۱۳۹۴). بررسی میزان کارآمدی آموزش زبان عربی عمومی در مقطع متوسطه، از نظر دبیران و دانش آموزان شهر کرمان. جستارهای زبانی، ۶(۲)، ۷۷-۱۰۶.
- دبیرخانه ساماندهی منابع آموزشی و تربیتی (۱۳۹۶)، راهنمای تدوین و انتشار کتاب های عربی معرفی اجمالی سند راهنمای تولید کتاب های آموزشی عربی، رشد جوانه، (۵۶)، ۴۵-۴۰.
- رضایی، محسن؛ مبارک، وحید و رضایی، حامد (۱۴۰۰). بررسی تأثیر آموزش زبان عربی بر انگیزه ی پیشرفت تحصیلی دانش آموزان براساس الگوی تدریس مشارکتی (جیگ ساو)، پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب، ۳(۴)، ۱۴۸-۱۵۶.

زیوری مراد، معصومه؛ خاکباز، عظیمه سادات و ریعان، معصومه (۱۳۹۸). بررسی چگونگی مواجهه معلمان عربی پایه دهم با تغییر برنامه درسی عربی، مطالعات برنامه درسی ایران، ۱۴ (۵۳)، ۷۷-۱۰۰.

سعیدی، زهرا و عبدی لیفکوئی، عاطفه (۱۳۹۹). تحلیل محتوای شاخص های سند تحول بنیادین در کتب درسی (بررسی موردی درس پنجم کتاب عربی پایه نهم)، پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب، ۲ (۲)، ۲۲۹-۲۵۸.

شفائی، مهدی و علیاری، ناصر (۱۴۰۱). بررسی چالش ها و راهکارهای آموزش مجازی درس عربی در ایام کرونا، پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب، ۴ (۲)، ۲۳-۳۷.

طیبی، زینب (۱۴۰۰). راهبردهای آموزش و یادگیری اثربخش زبان عربی در دوره متوسطه، پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب، ۳ (۴)، ۲۵-۴۱.

عموری، نعیم و خرم آبادی، فریده (۱۳۹۹). ناکارآمدی آموزش زبان عربی در هنرستان های فنی حرفه ای و چالش های یادگیری آن، انجمن ایرانی زبان و ادبیات عربی، (۵۵)، ۱۳۹-۱۶۶.

عمیر، مالک کعب (۱۳۹۸). روش های نوین آموزش زبان عربی در دو مقطع متوسطه، مجله پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب، ۱ (۱)، ۷۹-۹۷.

فسقری، حجت الله و عادل، سید محمدرضا (۱۳۹۷). بررسی مقایسه ای آسیب شناسی یادگیری و آموزش زبان انگلیسی و عربی در ایران از دیدگاه دبیران آموزش و پرورش: یک تحقیق داده بنیاد، جستارهای زبانی، ۹ (۲)، ۱۸۱-۲۰۷.

متقی زاده، عیسی؛ پروینی، خلیل؛ نیکوبخت، محمدرضا و محمدی رکعتی، دانش (۱۳۸۹). بررسی و نقد میزان استفاده دبیران از راهبردهای تدریس متون کتاب عربی دوره پیش دانشگاهی، نوآوری های آموزشی، ۹ (۳۵)، ۱۴۷-۱۷۱.

مجیدی، حسن و فیروزی سنقرآبادی، عبدالاحد (۱۴۰۱). بررسی فرایند آموزش زبان عربی در کشورهای اروپایی، پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب، ۴ (۲)، ۳۸-۵۲.

مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، معاونت پژوهش های اجتماعی - فرهنگی، دفتر مطالعات آموزش و فرهنگ، گروه آموزش و پرورش و فنی و حرفه ای (۱۳۹۹). گزارش چالش ها و راهکارهای آموزش زبان عربی در مدارس، (۱۷۱۴۴)، ۱۸-۱.

میرحاجی، حمیدرضا (۱۳۸۸). بررسی و نقد کتاب‌های عربی مقطع دبیرستان (عمومی)، ایرانی زبان و ادبیات عربی، ۶ (۱۵)، ۱-۳۰.

یعقوبی، محمد و عبدی، احمد (۱۴۰۱). چالش‌های آموزش زبان عربی در مدارس ایران، دو پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب، ۷ (۲)، ۱۸۹-۲۰۰.